

Севрюков Д. Г.

д-р юрид. наук, проф.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК МЕТА СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Досліджено співвідношення соціальної та національної безпеки, цілей та соціальної функції держави. Зазначено, що соціальна держава переслідує низку ідеологічно та нормативно визначених цілей, які є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Такі цілі як гідний рівень життя, збереження та розвиток людського потенціалу, соціальна інклюзія та соціальна безпека визначають соціальне призначення сучасної держави, пріоритети розвитку, функції, форми та характер діяльності. Соціальна безпека як мета соціальної держави реалізується через здійснення безпекової підфункції, яка спрямована на попередження настання соціальних ризиків, та компенсаторної під функції, передбачає політику відшкодування наслідків настання соціальних ризиків. Практичне досягнення цілі соціальної безпеки як формування певного якісного стану захищеності інтересів людини, суспільства та держави вказує на ступінь відповідності між нормативним ідеалом соціальної держави та її ефективністю. Комплексна криза, спричинена російсько-українською війною, загрожує суттєвій втраті людського потенціалу та сталому розвитку країни, а тому соціальна безпека є невід'ємною складовою стратегії забезпечення національної безпеки як за умов поточних викликів, так і у контексті післявоєнного відновлення країни.

Ключові слова: національна безпека, соціальні права, функції держави, соціальна справедливість, соціальне право, баланс інтересів

The relationship between social and national security, goals and social function of the state is studied. It is noted that the welfare state pursues a number of ideologically and normatively determined goals, which are interconnected and mutually complementary. Goals such as a decent standard of living, preservation and development of human potential, social inclusion and social security determine the social purpose of the modern state, development priorities, functions, forms and nature of activity. Social security as a goal of the welfare state is implemented through the implementation of the security and the compensatory sub-functions. The security sub-function determines the direction of power influence on social relations, due to

the need to prevent the onset of social risks that pose threats to both the individual and society and the state as a whole. The compensatory sub-function provides for the policy of compensation for the consequences of the occurrence of social risks, which is expressed in the performance of a set of tasks related to the organization, legal support and proper functioning of social insurance, assistance and protection systems. The practical achievement of the goal of social security as the formation of a certain qualitative state of protection of the interests of man, society and the state indicates the degree of correspondence between the normative ideal of the social state and its effectiveness. The complex crisis caused by the Russian-Ukrainian war threatens a significant loss of human potential and sustainable development of the country, and therefore social security should be considered as an integral component of the strategy of ensuring national security both under the conditions of current challenges and in the context of the country's post-war recovery.

Keywords: *national security, social rights, functions of the state, social justice, social law, balance of interests*

Постановка проблеми. В умовах війни Україна переживає гостру соціально-економічну кризу, яка усугубляється втратою значної частини людського та економічного потенціалу. Війна актуалізує проблему співвідношення соціальної та національної безпеки, цілей та соціальної функції держави. З огляду на комплексну природу кризи соціальна безпека людини, суспільства та держави належить до предмету національної безпеки та як мета соціальної держави визначає вимоги до її належного функціонування.

Аналіз наукової літератури, невирішені раніше питання та мета статті. Потрібно відзначити, що питання про цільове та функціональне призначення сучасної держави, особливості її соціальної функції досліджувалися багатьма вченими, серед яких варто назвати таких: В.Волинець, В.Ладиченко, М.Савчин, В.Сіренко, С.Тимченко та ін. Проблематика соціальної безпеки включає в себе різні напрямки досліджень: соціальна безпека як особливий режим у регулятивному механізмі соціального права (М.Іншин) та правове забезпечення соціальної безпеки (І.Богдан); функціональна роль інституту держави у забезпеченні соціальної безпеки (Я.Мельник) та соціальна безпека як складова соціальної політики держави (Н.Гетьманцева) та її результат (С.Пирожков); державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки (О.Сидорчук); соціальна безпека як взаємозв'язок між національною безпекою та соціальною політикою (С.Сьомін) та як підсистема національної безпеки (І.Білоус). Найбільш поширеним є розуміння соціальної безпеки як певного стану захищеності інтересів людини, суспільства та держави (Н.Коленда, М.Кальницька, Е.Лібанова, О.Новікова, Р.Підлипна, О.Сиченко, О.Хомра та ін.) або якісного стану розвитку суспільства (О.Палій, А.Приятельчук,

В.Скуратівський), що знайшло відображення у нормативному визначенні, зокрема у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Різні підходи до розуміння соціальної безпеки, а саме як особливої складової соціального права, як управлінського напрямку діяльності держави, як особливого стану захищеності індивідів, суспільства та держави або досягнутого результату соціальної політики, закладають підґрунтя для наукового пошуку відповідей на питання про перспективи соціальної держави в Україні. Доктринальне визначення соціальної безпеки як особливого режиму соціального права та водночас як його основоположного принципу (М.Іншин, Я.Мельник), безпосередньо пов'язано зі станом дотримання соціальних прав. Саме проблема дієвості державної політики у соціально-економічній сфері та гарантованості прав людини є значущою сьогодні та стане одним з ключових викликів у період відбудови та відновлення післявоєнної України. У цій роботі зазначені підходи до осмислення соціальної безпеки використано для виявлення складного та суперечливого співвідношення соціальної та національної безпеки, цілей та соціальної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна російсько-українська війна має наслідком втрату людського потенціалу, зростання бідності та інші похідні чинники, які руйнують національну економіку, загрожують сталому розвитку країни або навіть унеможливають його у разі відсутності належної комплексної відповіді на цей виклик з боку суспільства та держави. Тому соціальна та економічна політика держави не є автономними від стратегії забезпечення національної безпеки. Соціальна безпека як мета соціальної держави включається до сфери національної безпеки. Цілком обґрунтованою є думка І.Білоуса, що «оскільки основною метою гарантування національної безпеки є створення й підтримка такого соціального, економічного, політичного, міжнародного і військово-стратегічного становища країни, яке б створювало сприятливі умови для розвитку особистості, суспільства і держави, а соціальної безпеки – здатність держави забезпечити стабільне економічне становище населення та вільний розвиток особистості, то соціальну безпеку можна вважати однією з найважливіших складових національної безпеки» [1]. Проте, визначення соціальної безпеки як складової або підсистеми національної безпеки має місце в наукових дослідженнях, але відсутнє в законодавстві. Нормативно-правове визначення соціальної безпеки міститься у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі у 2013 р. Згідно з цим документом під терміном соціальна безпека розуміється стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни [2]. У Законі України «Про основи національної безпеки України», який

втратив чинність на підставі Закону України «Про національну безпеку України», містились загальні положення щодо основних напрямів державної політики з питань національної безпеки у соціальній сфері та загроз національним інтересам і національній безпеці України у соціальній та гуманітарній сфері. Чинний закон не виокремлює проблематику соціальної безпеки. Згідно статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [3]. На основі Стратегії національної безпеки розроблені окремі стратегії, зокрема людського розвитку. У рамках даної стратегії, яку планували реалізувати до 2025 року, окремі питання соціальної безпеки мають розв'язуватися. Метою реалізації Стратегії є створення умов для всебічного розвитку людини протягом життя, розширення можливостей реалізації потенціалу і свободи особистості, її громадянської активності заради формування згуртованої спільноти громадян, здатних до активної творчої співучасті у гармонійному, збалансованому та сталому розвитку держави [4]. Серед її основних цілей визначено створення збалансованої системи охорони здоров'я; удосконалення системи державних соціальних стандартів та гарантій; сприяння становленню середнього класу; стимулювання населення до економічної активності та сприяння його продуктивній зайнятості; забезпечення інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство; забезпечення дотримання прав внутрішньо переміщених осіб; підвищення рівня пенсійного забезпечення та ін.

Реалізація таких цілей утворюватиме певний якісний стан розвитку суспільства та держави зі сформованим безпековим середовищем, в якому створені умови для індивідуальної самореалізації та сталого розвитку суспільства. Відповідно, потрібно виділити взаємопов'язані рівні соціальної безпеки, кожний з яких має свою специфіку у контексті поставлених цілей та завдань. Зокрема, на думку Є.Ніколаєва, це: «1) соціальна безпека держави – зайнятість і ринок праці, безробіття, екологічна та техногенна безпека, епідеміологічна ситуація, демографічна ситуація, трудова міграція, соціально-трудова відносина; 2) соціальна безпека суспільства – соціальне середовище і соціальне страхування, гендерна політика, запобігання і розв'язання трудових конфліктів, боротьба з бідністю, етнонаціональні та релігійні відносина, виховання патріотизму; 3) соціальна безпека людини (якість і рівень життя)» [5, с. 400]. У наукових дослідженнях конкретизуються вимоги до належного стану розвитку країни, за якого індивідуальна та колективна соціальна безпека може вважатися досягнутою. Так, Р.П.Підлипна вважає, що соціальна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним

інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві» [6, с. 278]. На думку Л.А. Весельської соціальна безпека – це «позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами управління підтримання гідного рівня життя громадян та гарантує можливість задоволення основних потреб її розвитку» [7, с. 460]. Н.В.Коленда визначає соціальну безпеку як «стан захищеності соціальних інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, при якому відбувається збереження та розвиток людського потенціалу, просте чи розширене відтворення населення, а також досягнення в суспільстві соціальної злагоди і цілісності» [8].

Отже, розуміння соціальної безпеки як реалізованого стану захищеності різноманітних інтересів суб'єктів різного рівня вказує не просто на відсутність небезпек, а передбачає досягнення комплексу цілей, які уможливають гармонізацію та реалізацію численних інтересів. Досягнений стан захищеності є результатом функціонування інститутів та здійснення державної політики у різних сферах. Система механізмів, методів та форм функціонування держави вибудовується для ефективного виконання завдань, що повинно мати наслідком досягнення цілей, а саме формування ідеального (бажаного, прийнятного чи необхідного) стану суспільних відносин. Зasadничі цілі та принципи визначають соціальне призначення сучасної держави, пріоритети розвитку, форми та характер діяльності. Гідний рівень життя, збереження та розвиток людського потенціалу, які пов'язують з соціальною безпекою, є тими цілями, які характеризують соціальну державу на її сучасному етапі розвитку. Відповідно, соціальна безпека разом з іншими цілями складають систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих цілей соціальної держави, реалізація яких залежить від належного функціонування соціальної держави.

Сучасна соціальна держава утворює функціональну систему, яка включає підфункції як елементи системної цілісності. Чинниками, які утворюють систему, є цілі. Конкретні елементи, які перебувають між собою у структурному зв'язку, мають окремі цілі, виконання яких, спрямовано на досягнення засадничих цілей, властивих будь-яким соціальним інститутам, зокрема, державі. Такими цілями, які розкривають соціальне призначення держави як суспільного феномену є створення та підтримка безпечного та прийнятного (комфортного, якісного) середовища для колективного життя. У певній моделі соціальної держави такі цілі конкретизуються на рівні конституційних принципів, соціального права та законодавства.

Соціальна безпека як мета соціальної держави реалізується через здійснення

компенсаторної та безпекової підфункцій. Безпекова підфункція визначає напрямок владного впливу на суспільні відносини, обумовлений необхідністю попередження настання соціальних ризиків, які становлять загрози як для індивіда, так і для суспільства та держави загалом. Компенсаторна підфункція передбачає політику відшкодування наслідків настання соціальних ризиків, яка виражається у виконанні комплексу завдань, пов'язаних з організацією, правовим забезпеченням та належним функціонуванням систем соціального страхування, допомоги та захисту. В умовах російсько-української війни соціальна безпека як мета соціальної держави насамперед має осмислюватись в контексті забезпечення національної безпеки як невід'ємної складової стратегії подолання наслідків бойових дій та відновлення післявоєнної країни загалом. Первинними завданнями перед урядом та органами місцевого самоврядування є забезпечення та захист житлових та майнових прав людей, які постраждали внаслідок військових дій, особливо вразливих верств населення, зокрема, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю, вимушених переселенців та збереження гарантованих мінімальних соціальних стандартів. Як вірно вказує Н.М.Буняк «у теперішніх реаліях основними загрозами соціальній безпеці людини в Україні є: – зростання рівня бідності (зниження рівня трудових доходів або їх втрата у зв'язку з бойовими діями); – незахищеність прав та свобод громадян; – втрата частиною населення житла внаслідок ворожих обстрілів; – зростання безробіття у зв'язку із припиненням діяльності більшості підприємств в зоні бойових дій; – посилення соціальних конфліктів на фоні військової агресії, руйнування системи соціальних цінностей; – зростання криміналізації суспільства, розвиток тероризму на тимчасово окупованих територіях, а також мародерства; – зниження доступності населення до якісної медичної допомоги особливо в тих регіонах, де ведуться бойові дії, і як наслідок погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних захворювань; – намагання маніпулювати свідомістю громадян шляхом поширення недостовірної та упередженої інформації в ЗМІ та соціальних мережах» [9].

Однак у перспективі постає проблема переосмислення всієї моделі соціальної держави, її цілей, змісту функціональної системи. Чергова спроба модернізації вже буде відбуватися за особливих умов: з одного боку, відбудова країни, яка втратила суттєву частину свого людського та економічного потенціалу та капіталу, а з іншого, здійснення зобов'язань, які накладає статус кандидата у члени Європейського Союзу. Задовго до початку повномасштабної російсько-української війни вітчизняна модель соціального захисту мала усі ознаки системної кризи. Науковці звертали увагу на деформацію системи, зокрема вказували на те, що вона є суперечливою, громіздкою та неефективною; не спрямована на урахування потреб та інтересів людини, яка потребує підтримку

(допомогу) зі сторони суспільства та держави; демотивована зі сторони держави; не сприяє достатньому життєвому рівню осіб з інвалідністю; передбачає ускладнені та суперечливі механізми реалізації права на окремі види соціального захисту; містить суперечливі механізми управлінської діяльності; відсутність належних джерел фінансування; не передбачає належні механізми державного нагляду та контролю, громадського контролю [10, с.14]. Досягнення належного стану соціальної захищеності ускладнює відсутність розгалуженої системи пенсійного страхування та нерозвиненість приватних форм пенсійного страхування, що обумовлено, серед іншого, слабкими гарантіями власності та недовірою до приватних фінансових інституцій. Нарешті, зберігається загальна проблема обґрунтованості та справедливості перерозподільної державної політики. За умов депопуляції населення України, яке має сталий характер, необхідність дотримання балансу між вимогами соціальної справедливості та конкурентної економіки, створення умов для індивідуальної самореалізації, соціальних та правових гарантій здійснення прав та свобод має визначати зміст безпекової стратегії держави. До функціональної сфери сучасної соціальної держави у рамках стратегії формування безпекового середовища належать соціально-економічні, культурні, екологічні напрямки діяльності. Забезпечення екосоціального добробуту є обов'язковою складовою безпекової підфункції соціальної держави. З огляду на катастрофічний вплив війни на довкілля, а саме забруднення водойм, повітря та ґрунтів, ця сфера діяльності держави є однією з найбільш значущих.

Багатоаспектність поняття соціальна безпека виявляється у позиції, згідно якої вона включається до праволюдного підходу з відповідною конкретизацією права на безпеку засобами соціального права. Так, на думку М.І.Іншина та Я.Я.Мельника «соціальна безпека також постає як ідея, що заснована на появі та розвитку права на безпеку, як права четвертого покоління. Таке право в аспекті соціального права може носити індивідуальний (одноособовий) та масовий/груповий/колективний характер. Право на безпеку, як первинна та невід'ємна ланка соціальної безпеки у соціальному праві, в особливій та специфічній формі володіє елементами такого права (суб'єктом, об'єктом та змістом). Проте, в залежності від одноосібності чи колективності змінюється об'єм та характер права на безпеку в соціальному середовищі. Такі зміни пов'язані із наступним елементом соціальної безпеки, як правовими обмеженнями» [11, с.59]. Це є цілком слушна думка, адже цілі соціальної держави не є самодостатніми, а розкривають як її сутнісне призначення, так і соціально-економічних прав індивідів. У системі соціальної держави взаємопов'язаними елементами є тріада цілей, прав та обов'язків. В основу реалізації цілей покладена ідея органічної кореляції між людськими правами та обов'язками держави їх поважати, дотримуватися та забезпечувати їх здійснення незалежно від їх

природи. Практичне досягнення нормативних цілей означає дієвість державної політики та водночас ефективність користування правами. М.Савчин справедливо вказує на те, що «для належної реалізації соціальних прав необхідне додержання таких гарантій: а) розвинуте соціальне законодавство; б) наявність розвинутої мережі установ і закладів, що надають соціальні послуги; в) система соціального страхування; г) система надання соціальних допомог та здійснення соціальних виплат; д) високий рівень добробуту та доходів більшої частини населення, основу якої становить «середній клас»; е) наявність справедливої системи перерозподілу валового внутрішнього продукту через виважену фіскальну політику та систему адресної соціальної допомоги» [12, с.334]. Розвиток такої системи гарантій реалізації соціальних прав уможлиблюється через досягнення балансу між нормотворчим політичним процесом, адмініструванням та контролем. Оптимальне регулювання соціальних процесів потребує поєднання принципів свободи, солідарності, розподільної справедливості у різних сферах – дерегуляції та контролю, ринку та соціальних гарантій, економіки знань та соціального партнерства, націлених на реалізацію основоположних конституційних цінностей та принципів, зокрема людини та її гідності [13, с.179].

Висновки. Соціальна держава переслідує низку ідеологічно та нормативно визначених цілей, які є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Такі цілі як гідний рівень життя, збереження та розвиток людського потенціалу, соціальна інклюзія та соціальна безпека визначають соціальне призначення сучасної держави, пріоритети розвитку, форми та характер діяльності. Цілі реалізуються через належне функціонування соціальної держави. Соціальна безпека як мета соціальної держави реалізується через здійснення безпекової підфункції, яка спрямована на попередження настання соціальних ризиків, та компенсаторної підфункції, яка передбачає політику відшкодування наслідків настання соціальних ризиків. Практичне досягнення цілі соціальної безпеки як формування певного якісного стану захищеності інтересів людини, суспільства та держави вказує на ступінь відповідності між нормативним ідеалом соціальної держави та її ефективністю. Практичне досягнення цілі соціальної безпеки як формування певного якісного стану захищеності інтересів людини, суспільства та держави вказує на ступінь відповідності між нормативним ідеалом соціальної держави та її ефективністю. Комплексна криза, спричинена російсько-українською війною, загрожує суттєвій втраті людського потенціалу та сталому розвитку країни, а тому соціальна безпека є невід'ємною складовою стратегії забезпечення національної безпеки як за умов поточних викликів, так і у контексті післявоєнного відновлення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. І.І.Білоус. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки. Ефективна економіка, 2019. № 3. – URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6955>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.41
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Режим відкритого доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
3. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Верховна Рада України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» від 2 червня 2021 р. № 225/2021.
5. Ніколаєв Є.Б. Проблематика соціальної безпеки в контексті навчального курсу «Соціально-економічна безпека» / Є.Б. Ніколаєв // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Х.: ХНУ ім. Каразіна. 2011. Вип. 17. С. 400.
6. Підлипна Р.П. Методологічні засади тлумачення дефініції “соціальна безпека.” Науковий вісник НЛТУ України. 2015, Вип. 25.2, С. 278.
7. Весельська Л. А. Соціальна безпека: проблема визначення. Науковий вісник Академії муніципального управління : збірник наукових праць. 2010. Вип. 3. С. 460.
8. Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та її основні складові. *Modern directions of theoretical and applied researches*. 2013. March. URL: <http://www.sworld.com.ua>
9. Буняк Н.М. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. Випуск №37 / 2022.
10. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Реформи соціального захисту в Україні: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск III : науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. К. : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 14.
11. Іншин М.І., Мельник Я.Я. Доктрина соціальної безпеки: монографія. Вид-во «Освіта України». Київ, 2020. С.59.
12. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018, с.334.
13. Іншин М. І., Севрюков Д.Г. Соціальне громадянство: історія та сучасність : монографія. Київ : Видавництво Людмила, 2020. С. 179.